Daşoguz welaýat maliýe-ykdysady orta hünär okuw mekdebi
Ders: Salgytlar we salgyt salmak
II ýyl talyplarynyň ähli hünärleri üçin
mugallymlar: Kulyýew K., Gurbanow K.

1-NJI TEMA. SALGYT, SALGYDYŇ ALAMATLARY WE SALGYT ULGAMYNDA ULANYLÝAN ESASY DÜŞÜNJELER WE ADALGALAR

(2-sagatlyk)

Umumy okuwyň meýilnamasy:
1. Salgyt töleýjiler, ygtyýarly edaralar, salgyt ýumuşçysy, kanuny wekil, salgyt töleýjiniň ygtyýarly wekili.
2. Salgyt salynýan binýat we salgyt özeni.
3. Salgyt möçberi we salgyt (hasabat) döwri. Salgyt ýeňillikleri.
4. Salgytlaryň tölenýän möhletleri.
5. Salgyt habarnamasy we salgyt beýannamasy.

1. Salgyt töleýjiler, ygtyýarly edaralar, salgyt ýumuşçysy, kanuny wekil, salgyt töleýjiniň ygtyýarly wekili

Salgyt düşünjesi öz köklerini asyrlaryň jümmüşinden alyp gaýdýar. Salgyt düşünjesiniň diňe ykdysady däl, eýsem, pelsepe manysam bar. Bu düşünjäniň ykdysady tebigatyna we asyl manysyna göz ýetirmek üçin, adamlaryň şahsy girdejileriniň bir böleginiň umumymilli pul serişdeler gaznasynda, ýagny döwlet býujetinde toplanylmagy bilen bagly ykdysady wakalaryň içine yzygiderli we kem-kemden aralaşmagyň zerurlygy ýüze çykýar.

Salgyt – döwlet işini maliýe taýdan üpjün etmek maksady bilen, döwlet tarapyndan bellenýän we edara görnüşli we şahsy taraplardan alynýan, Türkmenistanyň Döwlet býujetine gelip gowuşýan hökmany, hususy muzdsyz tölegdir.

Salgyt ulgamynda ulanylýan esasy düşünjeler we adalgalar salgytlaryň esasy düzüm bölekleriniň kesgitlenilmegine esaslanýar.

Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 7-nji maddasynda şeýle aýdylýar: salgyt aşakdaky alamatlaryň bolmagy bilen kesgitlenilýär:
– salgyt töleýjileriň topary;
– salgyt salynýan binýat;
– salgyt özeni;
– salgydyň möçberi (möçberleri)
– salgydy hasaplamagyň we tölemegiň möhletleri we tertibi.

Ýokarda aýdylanlardan başga-da salgytlaryň düzüm böleklerine salgyt döwri hem-de salgyt ýeňillikleri degişlidirler.

Salgyt töleýji – bu salgyt töleýjiniň özi we salgyt töleýjiniň üsti bilen salgyt hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan beýleki taraplar, şeýle-de ygtyýarly edaralardyr. «Salgytlar hakynda» Türkmenistanyň bitewi Kanunynyň 12-nji maddasynyň 1-nji bölüminde salgyt töleýjiler şeýle kesgitlenilýär: Göz öňünde tutulan ýagdaýlar ýüze çykanda kesgitli salgyt tölemek borçlary üstüne ýüklenen şahsy we edara görnüşli taraplar salgyt töleýjiler diýlip ykrar edilýär». Türkmenistanyň çäginde öz işini amala aşyrýan şerekete gatnaşyjylar, salgyt tölemek boýunça borçlary şerekete gatnaşyjylaryň biriniň üstüne ýükläp bilýärler. Şerekete gatnaşýan taraplar salgyt tölemek boýunça borçlary ýerine ýetirmekde özleriniň

goşan paýlary möçberinde jogapkärçiligi öz üstüne alýarlar. Şol bir tarap bir ýa-da birnäçe salgytlaryň töleýjileri bolup bilýärler.

Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 12-nji maddasynyň 3-nji bölüminde «Salgyt töleýji salgyt ýumuşçysynyň, kanuny ýa-da ygtyýarlyk berlen wekiliniň üsti bilen salgyt hukuk gatnaşyklaryna gatnaşyp biler» diýip bellenilýär.

Ygtyýarly edaralar salgyt hukuk gatnaşyklarynda özleriniň Türkmenistanyň kadalaşdyryjy hukuk namalarynda kesgitlenilen ygtyýarlyklarynyň çäklerinde hereket edýärler. **Salgyt ýumuşçysy** salgyt kanunçylygyna laýyklykda salgydy hasaplamak, tutup almak we ony salgyt töleýjiniň ýerine Türkmenistanyň döwlet býujetine geçirmek boýunça borçlar ýüklenýän tarapdyr. Salgyt ýumuşçysynyň degişli borçlary bar. Salgyt ýumuşçylary hukuk we borçlar babatynda salgyt töleýjilere deňleşdirilýär.

Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda, salgyt töleýjiniň-şahsy tarapyň adyndan işi alyp barmaga ygtyýarlyk berlen tarap salgyt töleýjiniň **kanuny wekili** diýlip hasap edilýär. Edara görnüşli tarapyň esaslandyryjy resminamalarynyň ýa-da Türkmenistanyň kanunçylygynyň esasynda onuň bähbitlerine wekilçilik edýän tarap salgyt töleýjiniň kanuny wekili (salgyt ýumuşçysy) diýlip ykrar edilýär. Salgyt töleýji-edara görnüşli tarapyň kanuny wekiliniň (salgytýumuşçysynyň) salgyt hukuk gatnaşyklaryndaky hereketi bu edara görnüşli tarapyň hereketi hökmünde kabul edilýär. Salgyt **töleýjiniň (salgyt ýumuşçysynyň) ygtyýarly wekili** – bu salgyt töleýji (salgyt ýumuşçysy) tarapyndan salgyt edarasy, salgyt hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan beýleki gatnaşyjylar bilen gatnaşyklarda onuň bähbitlerini aramaga hukuk berlen tarapdyr. Salgyt töleýjiniň ygtyýarly wekili öz ygtyýarlyklaryny tabşyryk ylalaşyklary ýa-da ynanç haty esasynda we özüne berlen hukuklaryň çäklerinde ýerine ýetirýär. Salgyt hukuk gatnaşyklaryna gatnaşýan ygtyýarly edaralaryň wezipeli işgärleri, kazylar, sülçüler, anyklaýjylar we prokurorlar salgyt töleýjiniň ygtyýarly wekili bolup bilmeýärler.

2. Salgyt salynýan binýat we salgyt özeni

Salgyt salynýan binýat salgyt töleýjiniň salgyt tölemek boýunça borjuny şertlendirýän hukuk hereketiniň netijesinde ýüze çykýar. Salgyt töleýji bilen salgyt binýady ýakyn arabaglanyşykda bolýarlar. Bu arabaglanyşygyň häsiýetine laýyklykda salgytlary iki topara bölmek bolýar. Salgytlaryň birinji toparyny dahyllylyk (rezidentlik) ýörelgesi esasynda hereket edýän salgytlar, salgytlaryň ikinji toparyny çäk ýörelgesi boýunça gurnalýan salgytlar düzýärler. Salgytlaryň bu iki toparynyň arasyndaky tapawut şundan ybarat: dahylly salgytlarda salgyt töleýji salgyt salynýan binýady, çäk salgytlarynda bolsa salgyt binýady salgyt töleýjini kesgitleýär.

Dahyllylyk ýörelgä laýyklykda, döwlet öz salgyt hukuk tabynlygyny şol döwletde hemişelik ýeri bar bolan taraplaryň alýan girdejilerine, şol sanda şol döwletleriň çäginiň daşyndaky çeşmelerden alynýan girdejileriň ählisine degişli edýär. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunyna laýyklykda bu salgytlara edara görnüşli taraplaryň peýdasyndan (girdejisinden) alynýan salgyt we şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy degişlidirler. Bu ýörelge edara görnüşli we şahsy taraplar üçin dürli görnüşde teswirlenýär. Mysal üçin, Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 14-nji maddasyna laýyklykda şahsy tarapyň, eger Türkmenistanyň çäginde bolýan döwri salgyt ýylynyň dowamynda 183 ýada ondan hem köp gün düzýän bolsa, onda ol Türkmenistanyň dahyllysy diýlip ykrar edilýär. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 17-nji maddasyna laýyklykda edara görnüşli tarap, eger: a) ol Türkmenistanyň kanunçylygyna laýyklykda döredilen (esaslandyrylan) bolsa; b) onuň

baş ýolbaşçy edarasy (ýolbaşçylary, direksiýa, müdiriýeti ýada şolara meňzeş edaralary) Türkmenistanyň çäginde ýerleşýän bolsa, onda ol Türkmenistanyň dahyllysy diýlip ykrar edilýär.

Aýry-aýry döwletlerde edara görnüşli taraplar dahylly diýlip dürlidürli ölçeglerden ugur alnyp kesgitlenilýär. Mysal üçin, Türkmenistanda şu ölçeg ulanylýar: edara görnüşli tarap döwletiň içinde dahylly diýlip ykrar edilýär, eger ol onuň çäginde bellige alnan bolsa, Italiýada «işewürlik maksady» ölçegi ulanylýar. Bu ýagdaýda edara görnüşli tarap döwletiň içinde dahylly diýlip ykrar edilýär, eger onuň amallarynyň esasy göwrümi şu ýurduň çäginde amal edilýän bolsa. Portugaliýada «kärhananyň gündelik işiniň dolandyrylýan ýeri» diýlip atlandyrylýan ölçeg ulanylýar: kärhana ýurduň içinde dahylly diýlip ykrar edilýär, haçanda kärhananyň işini gündelik dolandyrýan edaralar şol döwletiň çäginde ýerleşýän bolsalar.

Dahyllylyk ýörelgesi esasynda salgyt salynmagy ykdysady taýdan ösen döwletler üçin has amatlydyr, olaryň raýatlary ýurduň çäginiň daşynda amal edýän işlerinden we serişdeleriniň ýerleşdirilmeginden epesli girdeji alýarlar. Ykdysadyýetinde daşary ýurt maýa goýumlary has uly orun tutýan döwletler üçin, tersine, salgyt salmagy çäk ýörelgesi esasynda gurnamak has bähbitlidir. Bu ýagdaýda girdeji alyjynyň milli ýada hukuk derejesine bagly bolmazdan, diňe şol döwletiň çäginde alynýan girdejiler salgyt salynmaga degişlidir, şol döwletiň raýatlary tarapyndan gaýry ýurtlarda alýan girdejileri bolsa, bu döwletde salgyt salmakdan boşadylýar. Türkmenistanda girdejilere salgyt salnanda, bu ýörelgeleriň birikmesi ulanylýar. Ýöne, käbir salgytlar (goşulan baha üçin salgyt, ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt) salgyt salmagyň diňe çäk ýörelgesinden ugur alnyp ýygnalýar. Salgyt salmagyň dahyllylyk ýörelgesi esasynda emläk üçin salgyt, peýdadan alynýan salgyt, şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy hasaplanýar we ýygnalýar.

Salgyt salynýan özen – bu salgyt salynýan zatlaryň mukdar taýdan ölçenilmegidir. Salgyt özeni Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 35-nji maddasynyň 1-nji bölüminde şeýle kesgitlenilýär: «Salgyt özeni her bir salgyt salynýan binýat boýunça degişli hasabat (salgyt) döwri üçin anyklanýar we onuň gymmatynyň fiziki ýa-da başga bir häsiýetlerini özünde jemläp biler». Salgyt salynýan özeni anyklamagyň tertibi salgydyň her bir görnüşi boýunça salgyt kanunçylygy arkaly bellenilýär.

Resminamalaýyn salgyt barlaglarynyň netijesinde bikanun girdejiniň (jemi girdeji ýada peýda) pul möçberi ýüze çykarylan we Türkmenistanyň hereket edýän kanunçylygyna laýyklykda maliýe jerimeleri görnüşinde alnan halatlarynda, salgyt özeni olardan hasaplanan we tölenen salgyt möçberlerine görä azaldylýar. Barlag geçirmezden öň şonuň ýaly girdejä salgyt salynmadyk bolsa, onda salgytlary hasaplamak geçirilmeýär. Diňe degişli resminamalar arkaly tassyklanan esaslar bolan halatynda salgyt özenine düzediş girizilýär. Haçan-da öň salgyt özeni Türkmenistanyň Hökümetiniň daşary ýurt pulundaky ätiýaçlyk gaznasyna gönükdirilen pul serişdeleriniň möçberine azaldylan ýada bu gönükdirilen serişdeleriň möçberi salgytdan boşadylýan ýa-da goşulan baha üçin salgydyň nol möçberleri ulanylýan harytlara (işlere, hyzmatlara) degişli bolan halatlarynda, onda manatda üstüniň dolunmagy alnan mahaly salgyt özenine düzediş girizilýär.

3. Salgyt möçberi we salgyt (hasabat) döwri. Salgyt ýeňillikleri.

Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 37-nji maddasynda salgydyň möçberi (stawkasy) şu görnüşde kesgitlenilýär: «Salgydyň möçberi salgyt özeniniň birliginden göterim we (ýa-da) kesgitlenilen ululyk görnüşinde alynýan salgydyň möçberini aňladýar». Salgyt tejribesinde ulanylýan salgyt möçberleri dürlidürlüdir. Salgyt möçberleri salgytlaryň görnüşlerine we geçirilýän salgyt syýasatynyň maksatlaryna baglydyr. Progressiw (ýokarlandyryş), regressiw (yza gaýdyş) we gaýry şoňa meňzeş salgyt möçberleri tapawutlandyrylýar. Girdejilere, döwletiň daşyna çykarýan harytlaryna (eksport) we içine getirilýän harytlara (import) salgyt salnanda, adwalor möçberleri ulanylýar. Salgytlary hasaplamagyň tehnikasyna baglylykda ortaça hasap, ortaça ölçerişdiriş, ortalaşdyrylan möçberler tapawutlandyrylýar. Käbir salgyt usulyýetleri salgytlary hasaplamagyň basgançakly, üýtgeýän, progressiw diýip atlandyrylýan ýörite şkalalarynyň ulanylmagyna esaslanýar. Bu salgyt möçberleri ulanylanda, olar salgyt salynýan binýatlaryň we salgyt salynýan birlikleriň üýtgemegi bilen baglanyşdyrylýar. Ondan başgada, salgytlaryň möçberleri absolýut ululygy, göterim we haýsam bolsa bir ululyga bölüniji (mysal üçin, minimal iş hakyna) görnüşlerinde bolup bilýärler.

Ykdysady mazmuny boýunça marginal, hakyky we ykdysady salgyt möçberleri tapawutlandyrylýar. Salgytlar hakyndaky ölçeg namalarynda gösgöni kesgitlenilýän salgyt möçberi marginal salgyt möçberi diýlip atlandyrylýar. Salgydyň hakyky möçberi tölenen salgydyň salgyt özenine bolan gatnaşygy görnüşinde kesgitlenilýär. Salgydyň ykdysady möçberi tölenen salgydyň alnan peýdanyň ähli möçberine gatnaşygy görnüşinde takyklanýar. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunyna we salgytlar babatynda gaýry ölçeg namalaryna laýyklykda, goşulan baha üçin salgyt, peýdadan alynýan salgyt babatynda we ş.m. salgyt salmagyň proporsional möçberleri ulanylýar. Goşmaça töleglere degişlilikde salgyt salmagyň adwalor möçberleriniň ulanylmagy göz öňünde tutulýar. Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanuny kabul edilmezden öň, şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydyna degişlilikde progressiw salgyt möçberi (jemi girdejiniň pul möçberine baglylykda 8-den 12-i göterime çenli) ulanylýardy (2004-nji ýylyň noýabr aýynyň 1-ne çenli). Salgyt salmagyň regressiw, ortaça hasap, ortaça ölçerişdiriş, ortalaşdyrylan, basgançakly, üýtgeýän salgyt möçberleriniň ulanylmagyny Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy ykrar etmeýär.

Salgyt döwri – bu salgyt özeniniň we tölenmäge degişli salgydyň möçberiniň hasaplanýan wagt aralygy döwrüdir. Salgyt döwri salgytlaryň aýry-aýry görnüşleri babatynda bellenilýär. Salgyt döwri bir ýada birnäçe hasabat döwründen ybarat bolup bilýär.

Ýanwar aýynyň 1-den sentýabr aýynyň 30-y aralygy döwürde döredilen edara görnüşli taraplar üçin salgytlara degişli ilkinji salgyt döwri diýlip, onuň döredilen gününden şol ýylyň ahyryna çenli wagt, oktýabr aýynyň 1-den dekabr aýynyň 31-i aralygynda döredilen edara görnüşli taraplar üçin bolsa, şeýle salgytlar üçin ilkinji salgyt ýyly onuň döredilen ýylyndan soňky senenama ýylynyň ahyryna çenli wagt hasaplanylýar. Senenama ýylynyň ahyryna çenli işi ýatyrylan edara görnüşli tarap üçin iň soňky salgyt döwri şol ýylyň başyndan onuň işi ýatyrylan gününe çenli wagtdan ybaratdyr. Edara görnüşli tarap işi ýatyrylan ýylynyň öň ýanyndaky ýylynyň oktýabr aýynyň 1-den soň döredilen bolsa, onda şeýle salgytlar üçin salgyt döwri diýlip onuň döredilen gününden işi ýatyrylan gününe çenli wagt hasaplanýar. Edara görnüşli tarap döredilende ýada ýatyrylanda salgyt döwri senenama aýy ýada çärýegi

hökmünde bellenenler üçin, salgytlar babatynda birinji (soňky) salgyt döwri salgyt töleýji hökmünde hasaba alnan ýerindäki salgyt edarasy bilen ylalaşylyp kesgitlenilýär.

Ýokarda aýdylanlar şu aşakdakylar babatynda ulanylýar:

– Türkmenistana dahylsyz edara görnüşli taraplaryň şahamçalaryna, wekilhanalaryna ýada hemişelik wekilhanalaryna degişlilikde;

– hususy telekeçilerşahsy taraplara degişlilikde;

– edara görnüşli taraplara goşulan ýada bölünen ýagdaýlarynda.

Eger salgyt salmagyň binýady bolup durýan emläk senenama ýylynyň dowamynda satyn alnan, satylan (aýrybaşgalanan ýada ýok edilen) bolsa, onda şu emläk babatynda salgyt boýunça salgyt döwri diýlip şol senenama ýylynda şol emlägiň salgyt töleýjiniň eýeçiliginde hakyky bolan döwrüniň wagty bilen kesgitlenilýär. Salgyt salnanda ulanylýan ýeňillikler ulgamy salgyt gatnaşyklaryny gurnamakda möhüm ähmiýete eýe bolýar. **Salgyt ýeňillikleri – bu salgyt kanunçylygyna laýyklykda edara görnüşli we şahsy taraplaryň salgyt salmakdan doly ýada bölekleýin boşadylmagydyr.** Salgyt ýeňillikleri salgytlaryň ykdysadydurmuş mazmunyny, salgyt syýasatynyň amal edilişiniň esasy ugurlaryny şertlendirýär. Türkmenistanyň salgyt kanunçylygynda göz öňünde tutulýan salgyt ýeňillikler ulgamy önümçiligi ösdürmäge, onuň netijeliligini ýokarlandyrmaga we ilatyň durmuş taýdan goralmagyna gönükdirilýär.

Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy käbir salgyt salynýan amallary salgyt salynýan dolanyşyga goşmazlygy, salgydyň nol möçberiniň ulanylmagyny, aýryaýry girdejileriň salgyt salmakdan boşadylmagyny, salgyt aýyrmalary görnüşindäki ýeňillikleri göz öňünde tutýar. Salgyt ýeňilliklerini bermegiň salgyt töleýjiniň maddy-emläk ýagdaýy, aýry-aýry raýatlaryň döwletiň öňünde bitirýän hyzmatlary, ykdysadyýetiň aýry-aýry pudaklaryny ösdürmegiň hökmanylygy, şeýlede ylmy-tehniki progresi höweslendirmegiň zerurlygy ýaly dürlidürli esaslary bar. Salgyt ýeňillikleri kesgitlenilende, girdejileriň möçberleri we çeşmeleri, eýeçiligiň görnüşleri, töleýjileriň toparlary hasaba alynýar. Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy edara görnüşli we şahsy taraplara berilýän salgyt ýeňillikleriniň uly toplumyny göz öňünde tutýar. Salgyt ýeňillikleri babatynda Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanunynyň 8-nji maddasynda şeýle aýdylýar: «Hususy häsiýete eýe bolan ýeňillikleri bermek gadagan edilýär. Salgyt töleýji hukuk esaslary ýüze çykan pursadyndan we olaryň güýjüniň bütin döwrüniň içinde salgyt boýunça ýeňilliklerden peýdalanmaga hukuklydyr». Türkmenistanyň salgyt kanunçylygyna laýyklykda, salgyt töleýjiniň salgyt boýunça ýeňillikleri ulanmazlyga, şeýlede salgyt we gümrük edaralaryna ýazmaça arza beren ýagdaýynda, olary ulanmakdan ýüz öwürmäge hukugy bardyr. Şol bir pursatda, salgyt töleýjiniň salgytlar boýunça ulanmadyk ýokarda görkezilen ýeňillikleri geçen salgyt döwürlerinden geljekki salgyt döwürlerine geçirilmäge, geljekki tölegleriniň hasabyna soňundan hasaplaşyk geçirmäge ýada býujetden öwezi dolunmaga degişli däldir. Salgyt töleýji degişli salgyt ýada gümrük edaralaryna ýazmaça arza berende, salgytlar boýunça ýeňilliklerden täzeden peýdalanmaga haky bardyr, ýöne bu onuň ýeňilliklerden peýdalanmakdan boýun gaçyrmak ýylyndan soňky senenama ýylyndan ir bolmaly däldir.

4. Salgytlaryň tölenýän möhletleri

Salgyt töleýji tarapyndan degişli derejedäki býujetiň girdejiler bölegininiň salgydy tölemäge borçlanýan senesi ýada döwri salgytlaryň tölenýän möhleti diýlip düşünilýär. Türkmenistanyň salgyt kanunçylygy salgytlaryň aýryaýry görnüşleri boýunça salgytlary tölemegiň, aýlyk, çärýek, ýarym ýyllyklaryny göz öňünde tut ýar. Salgydy tölemek boýunça borçlary ýerine ýetirmegiň möhletleri

Türkmenistanyň «Salgytlar hakynda» bitewi Kanuny we salgyt kanunçylygynyň beýleki namalary tarapyndan salgydyň her bir görnüşi babatynda bellenilýär. Öň bellenilen salgyt üýtgedilende, goşmaça hasaplanylan salgydyň möçberi salgyt töleýji tarapyndan salgyt habarnamasy alnan gününden soň bäş günüň dowamynda tölenýär.

Salgyt beýannamalaryna laýyklykda hasaplanylan goşulan baha üçin salgyt hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25-den gijä galman Türkmenistanyň Döwlet býujetine degişli salgyt töleýji tarapyndan tölenilýär.

Hususy telekeçiler we şereketiň düzümine girýän taraplar (eger-de onuň düzümine edara görnüşli taraplar goşulmaýan bolsalar) ýanwar aýynyň 1-den iýun aýynyň 30-na çenli aralykdaky döwür üçin şol ýylyň sentýabr aýynyň 1-den gijä galman goşulan baha üçin salgydy Türkmenistanyň Döwlet býujetine töleýärler we iýul aýynyň 1-den dekabr aýynyň 31-ne çenli aralykdaky hasabat döwri üçin indiki ýylyň mart aýynyň 1-den gijä galman bu tölegleri amala aşyrýarlar. Salgyt edarasy tarapyndan iberilýän habarnamanyň esasynda goşulan baha üçin salgyt ýanwar aýynyň 1-den iýul aýynyň 30-na çenli aralykdaky hasabat döwri üçin şol ýylyň awgust aýynyň 1-inden gijä galman we iýul aýynyň 1-den dekabr aýynyň 31-ne çenli hasabat döwri üçin indiki ýylyň fewral aýynyň 1-ne çenli tölenýär.

Salgyt salynýan amallar geçirilende, **goşmaça töleg** salgyt töleýjiler tarapyndan hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25-den gijä galman tölenýär. Türkmenistanyň «Uglewodorod serişdeleri hakynda» Kanunyna laýyklykda potratçy ýada kömekçi potratçy bolup durýan edara görnüşli taraplar Türkmenistanyň gümrük çäklerine getiren goşmaça töleg tölenmäge degişli harytlary nebeti işlerini amala aşyrmak üçin peýdalanmaýan halatlarynda, goşmaça töleg ýokarda bellenilen möhletlerde töleýärler. Türkmenistanyň gümrük çäklerine getirilýän goşmaça töleg tölenmäge degişli harytlar boýunça hasaplanan goşmaça tölegler bu harytlar gümrük taýdan resmileşdirilen pursadynda ýada ondan öň tölenýär.

Salgyt töleýjiler **ýerasty baýlyklaryndan peýdalanmak üçin salgydy** hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25-den gijä galman töleýärler. Salgyt töleýjiler hasabat döwrüniň dowamynda uglewodorod serişdeleri bilen salgyt salynýan amallary geçirenlerinde, ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydy deslapky görnüşinde töleýärler. Deslapky töleg görnüşinde tölenmäge degişli ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydyň möçberi geçen döwür üçin hasaplanan ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydyň möçberiniň üçden bir bölegini düzýär. Deslapky töleg görnüşinde ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgyt töleýjiler tarapyndan her aýyň 25-ne çenli tölenýär. Salgyt töleýjileriň aýryaýry toparlary üçin Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt edarasy tarapyndan ýerasty baýlyklardan peýdalanmak üçin salgydy tölemegiň başga möhletleri hem bellenilip bilinýär, ýöne bu möhlet ýokarda görkezilen möhletden 30 günden köp bolmaly däl.

Salgyt töleýjiler tarapyndan **emläk üçin salgyt** hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25-den gijä galman tölenýär. Salgyt töleýjileriň aýryaýry görnüşleri üçin Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt edarasy tarapyndan emläk üçin salgydy tölemegiň başga möhletleri hem bellenilip bilinýär, ýöne bu möhlet ýokarda görkezilen möhletden 30 günden köp bolmaly däl. Edara görnüşli taraplar **peýdadan alynýan** salgydy şu möhletlerde töleýärler:

– deslapky töleg görnüşinde–salgyt ýylynyň her aýynyň 25-de;

– birinji çärýegiň, birinji ýarym ýylynyň, dokuz aýynyň we salgyt ýylynyň jemi boýunça görkezilen döwürlerde peýdadan alynýan salgyt üçin salgyt beýannamasynyň tabşyrylmaly gününden soňky gelýän bäş gün möhletde.

Oýun işinden alynýan girdeji salgydy hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25den gijä galman tölenýär. Hususy eýeçilikdäki edara görnüşli taraplar (öz işini Türkmenistanyň «Uglewodorod serişdeleri hakynda» Kanunyna laýyklykda amala aşyrýan taraplardan başga) girdeji salgydyny birinji çärýegiň, birinji ýarym ýylyň, dokuz aýyň we salgyt ýylynyň jemleri boýunçaşu görkezilen döwürler üçin peýdadan alynýan salgyt boýunça salgyt beýannamasyny tabşyrmak üçin bellenen günden başlap, bäş gün (daşary ýurtlardan geçirilýän töleglerde bolsa on bäş gün) möhletde peýdadan alynýan salgydyň tutulyp alnan möçberlerini töleýärler. Öz işini Türkmenistanyň «Uglewodorod serişdeleri hakynda» Kanunyna laýyklykda amala aşyrýan edara görnüşli taraplar üçin, peýdadan alynýan salgydy tölemek boýunça möhletler ylalaşygyň düzgünlerine laýyklykda kesgitlenilýär. **Şahsy adamlardan alynýan girdeji salgydy** babatynda salgyt ýumuşçylary şahsy adamlaryň girdejilerinden hasaplanylyp çykarylan we tutulyp alnan möçberlerini bank edarasyndan nagt pul serişdelerini alan gününden gijä galman döwlet býujetine geçirmäge borçludyrlar. Galan ýagdaýlarda salgyt ýumuşçylary hasaplanylyp çykarylan we tutulyp alnan salgydyň pul möçberlerini salgyt töleýjini girdejiniň hakyky alan gününden soňky gelýän günden gijä galman geçirýär, bu tölegler salgyt töleýji girdejini önüm görnüşinde alanda tölenýär. Salgyt beýannamasynyň esasynda hasaplanan, Türkmenistanyň Döwlet býujetine tölenmäge degişli salgydyň umumy möçberi hasabat döwründen soňky gelýän ikinji aýyň 10dan gijä galman, daşary ýurt raýatlary tarapyndan bolsa, geçen salgyt ýylyndan soňky gelýän ýylyň aprel aýynyň 15-inden gijä galman tölenýär. Salgyt salmagyň ýeňillikli ulgamyny ulanýan hususy telekeçiler bellenen patent tölegi telekeçilik işini amala aşyrmagy niýet edýän döwri başlanmazdan öň töleýärler. Bu döwür üç aýdan az bolmaly däldir. Salgyt beýannamasy esasynda hasaplanan, Türkmenistanyň Döwlet býujetine tölenmäge degişli goşmaça patent tölegi salgyt töleýji tarapyndan hasabat döwründen soňky gelýän aýyň 25-den gijä galman tölenmeli. Ýerli ýygymlar babatynda aýdanyňda, onda **mahabatlandyrmak üçin we awtoduralgalaryň eýelerinden alynýan ýygym** salgyt töleýji tarapyndan hasabat döwründen soňky gelýän ikinji aýyň 25-den gijä galman tölenýär. Şahsy taraplar hususy telekeçiler we edara görnüşli taraplar, şol sanda Türkmenistanyň çäklerinde öz işini hemişelik wekilhanasynyň üstünden amala aşyrýan daşary ýurt edara görnüşli taraplar **şäherleriň, şäherçeleriň we oba ýerleriniň çäklerini abadanlaşdyrmak üçin belli bir maksada gönükdirilen ýygymy,** ýygym boýunça hasabat döwri üçin beýannamany tabşyrmak boýunça bellenilen günden başlap, bäş gün möhletde töleýärler. Hususy telekeçiler ýygymy geçen hasabat döwründen soňky gelýän ikinji aýyň 25-den gijä galman geçirýärler. **Awtomobilleriň ýerlenilmegi üçin ýygym** awtomobilleri ýerleşdirmek boýunça geleşik resmileşdirilýän pursadyna çenli tölenýär. Türkmenistanyň çäginde awtoulag serişdeleri bolan edara görnüşli taraplar we şahsy taraplar **awtoulag serişdeleriniň eýelerinden alynýan ýygymy** töleýjiler bolup durýarlar.

5. Salgyt habarnamasy we salgyt beýannamasy

Salgyt habarnamasy – bu salgyt edarasynyň (gümrük gullugynyň) salgyt töleýjä bildirýän ýazmaça talabydyr.

Salgyt habarnamasy bäş günden gijä galman salgyt töleýjä iberilýär ýada gowşurylýar. Salgyt habarnamasy edara görnüşli tarapyň ýolbaşçysyna (onuň kanuny ýada ygtyýarly wekiline) ýada şahsy tarapa (onuň kanuny ýada ygtyýarly wekiline) gol çekdirilip elin ýada onuň alandygyny we senesini tassyklaýan başga bir görnüşde gowşurylmalydyr. Görkezilen taraplar salgyt habarnamasyny almakdan ýüz öwüren

ýagdaýynda, şol habarnama tabşyryk haty bilen poçta arkaly iberilýär. Tabşyryk haty bilen iberilenden alty gün geçenden soň, salgyt habarnamasy alnan diýlip hasap edilýär.

Salgyt habarnamasy salgyt töleýjä iberilenden ýada gowşurylandan soň, salgyt edarasyna salgyt habarnamasynda görkezilen salgydyň möçberiniň üýtgedilmegine getirýän ýagdaýlar ýa-da subutnamalar aýan bolanda, salgyt habarnamasy üýtgedilmäge degişlidir. Salgyt habarnamasynyň görnüşi Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt edarasy tarapyndan tassyklanylýar. Salgyt habarnamasyna salgyt edarasynyň ygtyýarly wezipeli adamy tarapyndan gol çekilýär we salgyt edarasynyň möhüri basylýar.

Salgyt beýannamasy – salgyt töleýji tarapyndan berilýän we salgydy hasaplamak we tölemek üçin zerur bolan salgyt hasabatynyň bir görnüşidir. Salgyt beýannamasynyň görnüşi, ony tabşyrmagyň we doldurmagyň tertibi Türkmenistanyň Maliýe ministrligi bilen bilelikde Türkmenistanyň Baş döwlet salgyt edarasy tarapyndan işlenip taýýarlanylýar we tassyklanylýar. Salgyt beýannamasy salgyt töleýji tarapyndan tölenmäge degişli her bir salgyt boýunça berilýär. Salgyt beýannamasy salgyt töleýjiniň hasapda duran ýeri boýunça salgyt edarasyna tabşyrylýar we oňa salgyt töleýji tarapyndan, degişli ýagdaýlarda bolsa, onuň kanuny ýada ygtyýarly wekili tarapyndan gol çekilýär.

Salgyt beýannamasy salgyt töleýjiniň hut özi tarapyndan, şeýle-de poçta ýollamalary görnüşinde berlip bilinýär. Salgyt edarasynyň salgyt beýannamasyny kabul etmezlige haky ýokdur we salgyt töleýjiniň haýyşy boýunça salgyt beýannamasynyň göçürilen nusgasynda onuň kabul edilen we gowşurylan senesini bellik etmäge borçludyr. Salgyt beýannamasy poçta arkaly iberilende, iberilen ýerindäki poçtanyň basan möhürçesiniň senesi onuň gowşurylan senesi diýlip hasap edilýär. Salgyt edarasy bilen ylalaşyp, salgyt beýannamasy elektron resminama görnüşinde ýada başga bir göterijide berlip bilinýär. Salgyt töleýjiniň salgyt habarnamasyny özbaşdak doldurmaga, salgydyň möçberini hasaplamaga ýada bu borjy üçünji bir adama tabşyrmaga ýagdaýynyň ýoklugy sebäpli, salgyt töleýjiden onuň ýazmaça görnüşini alyp bolmajak ýagdaýynda, salgyt beýannamasy salgyt edarasynyň işgäri tarapyndan salgyt töleýjiniň aýdanlarynyň esasynda doldurylýar.

Salgyt töleýji tarapyndan tabşyrylan salgyt beýannamasynda maglumatlaryň görkezilmändigi ýada doly görkezilmändigi sebäpli şonuň ýaly ýal ňyşlyklar ýüze çykarylanda, salgyt töleýji salgyt beýannamasyna zerur bolan goşmaçalary we üýtgetmeleri girizmäge we salgyt edarasyna gowşurmaga borçludyr. Salgydyň tölenmeli möhleti tamamlanmazdan öň goşmaçalar we üýtgetmeler girizilen salgyt beýannamasy salgyt edarasyna tabşyrylanda, salgyt beýannamasy bellenen möhletde tabşyryldy diýlip hasap edilýär.

Öý işini tabşyrmak:

Geçilen temany okamak.

Barlag soraglary:

1) Salgyt näme?
2) Salgydyň nähili alamatlary bar?
3) Salgydyň tölenýän möhletleri.
4) Salgyt ýeňillikleri näme?
5) Salgyt habarnamasy we salgyt beýannamasy näme?